

azokkal a típusaival, amelyekkel Bach műveinek a túlnyomó többségében találkozunk (organikus motívumfeldolgozás, *Concerto-* és *Da Capo*-forma, stb.).

Bach művészetének a népi elemei a protestáns korál révén tehát — Szabolcsitól eltérően — csak a fentiekből folyó fenntartásokkal mutathatók ki. Ezekkel a tényekkel nyíltan szembe kell néznünk még akkor is, ha a tények Bach művészetének a népi elemekre vonatkozó feltevéseket ezen a vonalon nem teljes mértékben igazolják.

A kötet utolsó tanulmánya „*A zene történelmi hangváltásairól*” szól. Ez a tanulmány szerves kiegészítője a legelsőnek. Szabolcsi néhány jellemző példán elemzi a zenei stílusváltások alkalmával végbemenő felgyülemlést és áttörést: azokat a pillanatokat, amikor a zene fejlődésében a mennyiségi változások minőségi változáshoz vezetnek. Példái: Josquin néhány motettája, Monteverdi operái, Mozart és Haydn első nagy szimfóniái, Cherubini „Víz-hordó”-ja és Beethoven „Fidelio”-ja, majd Liszt, Wagner, Verdi és Musszorgszkij kibontakozása, végül Bartók első nagy művei.

Az az igazság, ami mellett Szabolcsi az előszó szerint érvelni kívánt, igazság lett volna akkor is, ha e tanulmányok nem is ezért íródtak volna. Csupán Szabolcsi utólérhetetlen tudósi szerénysége tünteti fel e tanulmányokat egyszerű adalékokként. Valójában azonban mindegyikük roppant széles látókörrrel megírt zenetudományi monográfia. De e tanulmányok jelentősége túlnő magán a zenetudományon: eredményeiket más tudományágak, így elsősorban a magyar irodalom- és történettudomány és a néprajz is értékesíthetik a maguk területén. Több fejezet végén pedig úgy érezzük: e tanulmányokkal nem csupán a tudomány lett gazdagabb, hanem általuk az alkotó zeneművészet is értékes irányításokat kapott.

Gárdonyi Zoltán

L. FEKETE, DIE SIYĀQAT-SCHRIFT IN DER TÜRKISCHEN FINANZVERWALTUNG. BEITRAG ZUR TÜRKISCHEN PALÄOGRAPHIE. MIT 104 TAFELN. IN ZWEI BÄNDEN (BIBLIOTHECA ORIENTALIS HUNGARICA VII.).

Budapest, Akadémiai Kiadó (Verlag d. Akademie d. Wissenschaften), 1955. I. Bd.: Einleitung, Textproben. 910 S. II. Bd.: Faksimiles. 104 Taf.

Fekete Lajos professzornak az oszmán-török diplomatika és történetírás fejlődésében új korszakot nyitó munkájának ismertetésekor a recenzor elengedhetetlen kötelessége, hogy a munka jelentőségét egy nagyobb tudománytörténeti háttérben világítsa meg. E feladat megoldását könnyíti meg A. Zajackowski és J. Reychman nemrég megjelent diplomatikai tanulmánya, amely nagyobb elméleti és tudománytörténeti igénytel foglalta össze az oszmán-török diplomatikai kutatások egy már lezárt korszakának eredményeit.¹ Érdekes véletlen, hogy az a két munka, amely közül az egyik egy új tudományos korszak kezdetét jelenti, s a másik, amely egy korábbi időszak eredményeit foglalja össze, egy időben lát napvilágot.

Az oszmán-török diplomatika, amely az elmúlt fél évszázad alatt a dilettáns tapogatózások talajáról a tudomány szintjéig emelkedett, jelentős eredményeket könyvelhet el. Ez a fontos tudományág, amely lényegében a

¹ A. Zajackowski—J. Reychman, *Zarys dyplomatyki Osmansko-tureckiej*, Warszawa 1955.

török birodalom, továbbá az egykor a birodalom fennhatósága alá tartozó országok középkori és újkori történetének kulcsát jelenti, ma már lényegében elhárította a rendkívül fontos török okleveles forrásanyag megismerésének útjából a legjelentősebb akadályokat, lehetővé tette az oszmán-török történelemnek a levéltári forrásokon alapuló behatóbb tanulmányozását.

Az oszmán-török diplomatikai tanulmányok fellendülése a század 20-as éveiben Kraelitz, Fekete és Babinger okmánytárainak és összefoglaló munkáinak megjelenésével kezdődik.² Ezek és az ezt követő tanulmányok lényegében az oszmán-török birodalom politikai írásbeliségének megismerését tették lehetővé. A kutatások alapjául szinte kizárólag a politikai írásbeliség anyaga szolgált, s e körülmények miatt az oszmán-török történetírás is lényegében csak a politikai történet leírására szorítkozott.

A történetkutatók előtt természetesen felvetődött annak igénye, hogy a politikai történet gazdasági hátterét is megismerjék, hogy az oszmán-török birodalom gyors felvirágzásának és hosszú évszázadokon keresztül tartó hanyatlásának okát a gazdaságtörténetben keressék, mindez azonban a forrásanyag feldolgozásának különleges nehézségei és problémái miatt lényegében csak igény maradhatott.

Az oszmán-török gazdasági vonatkozású forrásanyag feltárása azonban nemcsak az oszmán-török birodalom történetének megismerése, hanem az egyetemes történeti kutatások szempontjából is jelentős lett volna. A társadalmi fejlődés különös útján járó oszmán-török feudális állam egy olyan óriási gazdasági írásbeliséget hagyott hátra, amely századokon keresztül szinte hézagmentesen fogja át hatalmas területek gazdasági életét. Bizonyos az, hogy kevés feudális állam épített ki olyan gazdasági bürokráciát és hagyományozott az utókorra olyan hatalmas gazdasági forrásanyagot, mint éppen az oszmán-török birodalom. Az a gazdasági apparátus, amely a halászok munkájától a központi raktárak anyagnyilvántartásáig mindent szemmel tart, amely a birodalom valamennyi bevételi forrását részletesen nyilván tartja, amely hivatali aktáiban majd minden négyzetméternyi terület jövedelméről számot ad, szinte páratlanul rögzíti a feudális állam gazdasági tevékenységét. Ez az anyag valóban komoly alapot nyújt az oszmán-török feudalizmus sajátosságainak a történelmi materializmus módszerével való tanulmányozására. Hiszen éppen ez a szemlélet követeli meg, hogy a gazdaságtörténeti és történeti kutatás az „adatok óriási tömegének alapján” történjék.³ Nyilvánvaló, hogy csak ennek az anyagnak az áttanulmányozása fog a feudális oszmán-török birodalom egészének és ezen belül az egyes hódolt területek speciális fejlődési vonásainak felderítéséhez vezetni.

Az oszmán-török diplomatikai stúdiumok elmúlt korszakának azok az úttörő forráspublikációi és részlettanulmányai,⁴ amelyek az oszmán-török

² Fr. Kraelitz, *Osmanische Urkunden in türkischer Sprache, aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts*, Wien 1921. — L. Fekete, *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatie der türkischen Botmässigkeit in Ungarn*, Budapest 1926. — F. Babinger, *Das Archiv des Bosniaken Osman Pascha*, Berlin 1931.

³ V. I. Lenin, *Ausgewählte Werke* I, 93.

⁴ Ö. L. Barkan, *XV ve XVI ncı asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda ziraî ekonominin hukukî, ve malî esasları, I. Kanunlar*, İstanbul 1945. T. Gökbilgin, *XV—XVI. asırlarda Edirne ve Pasa livası*, İstanbul 1952. I. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti teşkilatına medhal*, İstanbul, 1941. I. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti teşkilatından kapukulu ocakları*, Ankara 1943—44. I. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray teşkilatı*, Ankara 1945. I. még a *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası* köteteinek anyagát stb.

gazdasági írásbeliség rengetegjébe próbáltak behatolni, objektív okok miatt az anyaggal kapcsolatos kutatási problémáknak csak töredékét érinthették, átfogó és rendszeres képet e kérdésekről nem adhattak. A kutatók majdnem minden lépésnél beleütköztek egy szinte leküzdhetetlennek látszó akadályba, a gazdasági írásbeliség nehéz írástípusába, a siyāqatba.

Az a tény, hogy az oszmán-török gazdasági ügykezelés hivatalos írástípusaként szinte kizárólag a siyāqat szerepelt, s így az ezzel írt forrásanyag sajtóságainak feltárása és rendszeres feldolgozása volt az oszmán-török gazdaságtörténeti kutatások kulcsa, sürgetően állította a tudomány elé ennek az írástörténeti és paleográfikai kérdésnek a megoldását. Olyan munkára volt szükség, amely az oszmán-török gazdasági írásbeliség sokrétű anyagát térben és időben egyaránt felölelve, a gazdasági forrásanyag minden részterületének problematikájába bevezeti a kutatót, s amely a hatalmas anyag kutatásának, a gazdaságtörténet számára való értékesítésének eddigi tapasztalatait elméletileg is összegezi.

Erre a feladatra vállalkozott és ezt oldotta meg sikerrel Fekete Lajos professzor szóban forgó munkájában.

A könyvet a szerző előszava nyitja meg. Ezt követi a bevezető tanulmány, amelynek első részében („Die arabische Schrift und die Siyāqat-Schrift”) a szerző az arab írás különböző típusai kialakulásának történetével, majd az arab írásnak az oszmán-törököknél végbement fejlődésével, azt követően pedig magának a siyāqat írástípusnak a fejlődésével, történeti szerepével foglalkozik. A tanulmány további részében a szerző a siyāqat számjegyek, betűk, ligatúrák és rövidítések rendszerét ismerteti, kitérve ezek történeti alakulására, fejlődésére. Ezt követi a siyāqat írástípussal írt iratok nyelvének leírása, amely fejezethez a szerző által különböző iratokban talált magyar szavak jegyzéke csatlakozik. A bevezető tanulmány második része („Die im Siyāqat-Typus geschriebenen Schriften der osmanischen Türken”) a siyāqattal írt emlékek anyagának osztályozásával, ezek sajtóságainak és a velük kapcsolatos forráskritikai problémáknak a kifejtésével foglalkozik. A szerző így részletesen jellemzi a vilāyet-összeírások, a muqāta'a-defterek, a zsoldlisták, a pénztári naplók és a timār-jegyzékek anyagát, ezek kutatásának, feldolgozásának problémáit.

A bevezető tanulmányt óriási szöveganyag kíséri. Ez az anyag 60 különböző természetű, más-más korból (1486 és 1791 között) és területről származó siyāqattal írt forrást mutat be szemelvényekben, adva a szöveg arab betűs átírását és német fordítását. Az ehhez tartozó fakszimilét a II. kötet tartalmazza 104 táblában. Az I. kötet végén bő helynév, személynév és tárgy-mutató van.

Külön ki kell emelni a kötet német fordítójának, A. Jacobinak munkáját, aki a nyelvi lektorral, Fokos-Fuchs Dáviddal együttműködve, nemcsak a könyv fordításának feladatát oldotta meg sikerrel, hanem ugyanakkor szinte megteremtette a török gazdaságtörténet német terminológiáját is.

Fekete Lajos professzor e munkája lényegében kettős igényt: a pedagógia és a tudomány igényét elégíti ki. A könyv elméleti és gyakorlati bevezetést nyújt a siyāqat írás ismeretébe, s ugyanakkor hatalmas, kritikailag feldolgozott gazdaságtörténeti és közigazgatástörténeti forrás-anyagot bocsát a tudományos kutatás rendelkezésére. A mű így egyszerre a tankönyv és az okmánytár szerepét is játssza.

A szemléltető anyag kiválasztásánál természetesen több szempontnak

kellett érvényesülnie. Az anyagot különböző korokból és különböző területekről kellett kiválasztani, s ugyanakkor tekintettel kellett lenni arra is, hogy az anyag a különböző iratfajtákat a gazdaságtörténeti kutatás szempontjából is jellemző forrásokon keresztül szemléltesse. Emellett figyelemmel kellett lenni arra, hogy a tankönyv jellegének és igényeinek megfelelően, az olvasási nehézség szempontjából különböző fokozatokat képviselő iratok kapjanak helyet a kötetben. Külön ki kell emelni két igen nehezen olvasható iratnak, a budai és pesti mecsetek alkalmazottai 1630—31-es elszámolásának és egy 1741-es hivatalos iratnak az olvasási megfejlesztését és a kötetbe való beillesztését.

A közölt 60 forrás-szemelvény közül 35 a magyar hódoltsági területre vonatkozik, a többi a birodalom különböző tartományai vagy a központi adminisztráció anyagából van kiválasztva. Azt, hogy a magyar anyag viszonylag nagyobb helyet kap a kötetben, nemcsak az magyarázza, hogy ennek az anyagnak az ismerete szolgáltatta a szerzőnek az általánosabb igényű feldolgozáshoz a kiindulási alapot, hanem az is, hogy egyes gazdasági iratcsoportoknál, ahol nagy személy- és helynév-anyag vonul fel (ğizye-összeírások, zsoldlisták, pénztári naplók stb.), az anyag kielégítő feldolgozása szinte csak anyanyelvi fokon álló nyelvismerettel, továbbá a nyelv személynév-anyagának, a terület történeti toponimikájának és gazdasági viszonyainak alapos ismeretével képzelhető el. Ez utóbbi ismereteknek a megszerzése azonban a megfelelő segédeszközök hiányában egyes területeken még igen nagy akadályokba ütközik.

Az anyag számos darabja a gazdasági élet egy-egy jellemző tendenciáját rögzíti meg. Igen becsesek azok az iratcsoportok, ahol különböző természetű források, így adó-becszeírások és tímár-jegyzékek vonatkoznak azonos időben, azonos területre. Kétségtelen, hogy az ilyen komplex forrásanyag teszi igazán lehetővé az illető terület birtok- és adóviszonyainak, továbbá a gazdasági szervezet megismerését.

A szerző a feldolgozásból kirekesztette a XIX. század anyagának ismeretetését, amely mind a siyāqat írás története, mind a gazdaságtörténeti kutatás szempontjából új problémákat vet fel, s így külön feldolgozást igényel.

A közölt anyag gondos forráskritikai apparátussal kerül bemutatásra. A forrásokhoz fűzött magyarázó jegyzetek az anyag feldolgozásának konkrét problémáihoz igen nagy segítséget nyújtanak. A jegyzetanyag egy része tulajdonképpen az oszmán-török gazdasági szervezet felépítését, különböző szerveinek szerepét, sajátos rendszerét világítja meg. Ezek ismerete után az oszmán-török gazdasági szervezet egyes fogalmairól (muqāṭa'a, āmil, qaid, beitülmāl stb.) egészen új képünk van. Tanulságos volna a későbbiek folyamán e kérdések összefoglaló ismertetése is.

A könyv azonban nemcsak ezekben a fontos részletkérdésekben bővíti ismereteinket. A könyv anyagának áttekintése után gazdagabb és elevenebb képünk van a centralizált, feudális oszmán-török birodalom rendszeréről, gazdasági alapjáról, s jobb kiindulópontunk van néhány alapvető kérdés megközelítéséhez is.

Az újkori török történelem egyik alapvető kérdése az, hogy a török birodalom miért nem lép a kapitalista fejlődés útjára, miért reked meg a társadalmi fejlődés egy alacsonyabb fokán. Eltekintve a XV.—XVI. század nagy gazdasági változásaitól, amelyek az új világ felfedezésével Nyugat-Európát tették a gazdasági élet fókuszává, kétségtelen, hogy ennek a kérdésnek a magyarázatát nemcsak ezekben az általános körülményekben, hanem

magának a török birodalom sajátos társadalmi rendszerében is kell keresnünk. Fekete Lajos professzor könyvének anyaga lényegében megmutatja a kérdés megoldásának perspektíváját. Az anyagból világosan kitűnik, hogy a gazdasági élet minden szektorát kézben tartó oszmán-török feudális állam a maga rendszerével útját állja minden egyéni vállalkozásnak, a kapitalista fejlődés minden lehetőségének. A céhgazdaság színvonalához hasonlítható kézműves termelés nem lesz egy új gazdasági fejlődés kiindulópontja, s hiányzik a kereskedelmi tőkének bomlasztó, erjesztő ereje is, amely a gazdasági élet szabad fejlődését elfojtó rendszer miatt nem tesz kísérletet a kézműves gazdaságba való behatolásra. Az állam kezébe befutó jövedelem pedig egyáltalán nem szolgálja a fejlődés érdekeit, hanem csupán a roskadozó birodalom hadi kiadásait fedezi.

Speciális fejlődés érvényesül a mezőgazdaság területén is. A lakosságot kiszípolozó szpáhi-gazdaság (és a török földbirtok többi formája) sem előmozdítója a mezőgazdasági árutermelés fejlődésének. Az árutermelő majorsági gazdálkodás jóformán a birodalom hanyatlásának utolsó szakaszában jelenik meg. A paraszti gazdaságok differenciálódása, az eredeti felhalmozódásnak a folyamata az élősdű török földbirtokszervezet mélyén, különös körülmények között zajlik le. Az agrárfejlődés e korszakát lezáró mozzanat, a török földbirtokrendszer felszámolásának később bekövetkező folyamata is speciális körülményeket teremt a további kapitalista fejlődés számára. Ez a fejlődés, amelynek kiindulópontjául a török földbirtok-rendszer felszámolása szolgált, és amely a továbbiakban a mezőgazdaság kapitalista fejlődésének mint az amerikai, mint a porosz útjának fejlődési sajátosságaival mutat bizonyos azonosítást, valószínűleg a mezőgazdaság kapitalista fejlődésének sajátos típusát jelenti.⁵ Ez a fejlődési út valószínűleg több, a török iga alól későn felszabadult balkáni ország fejlődésére lesz jellemző, míg Törökország területén és az egykori keleti tartományok területén a keleti földtulajdonból és agrárviszonyokból adódó speciális körülmények miatt valószínűleg egyéb befolyásoló tényezőkkel is kell számolni. E fejlődési út sajátosságainak, egyéni vonásainak felderítésekor e területen még szélesebb körű kutatásra lesz szükség.

A fentiek alapján azt állíthatjuk, hogy az oszmán-török birodalomnak az a centralizáltsága és bizonyos értelemben magas fokú szervezettsége, amely századokkal elébb a birodalomnak szilárd létalapot biztosított, s amely a feudális széttagoltság korában élő Európával szemben hatalmas fölényt jelentett, a későbbiek folyamán a társadalmi fejlődés gátjává válik, megakadályozza a gazdasági alap fejlődését. A gazdasági és politikai viszonyok összhangját a számos reformot kezdeményező és meg is valósító XIX. század után végül is a török polgári forradalmak teremtik meg.

A publikált anyag azonban nemcsak a történeti, hanem a nyelvészeti kutatás szempontjából is jelentős. Az anyag óriási hely- és személynév-anyaga önkéntelenül is felveti a nyelvészeti feldolgozás gondolatát. Az iratokban szereplő török eredetű helynevek, továbbá a törökbe átkerült idegen helynevek anyaga jelentős mértékben kiegészíti az eddig rendelkezésünkre állott névanyagot, amelynek sok eredményt ígérő, rendszeres kutatása az adatoknak

⁵ Lenin a mezőgazdaság kapitalista fejlődésére vonatkozó marxista agrárrelméletet több helyütt kifejtette. Erre vonatkozólag a legjelentősebb V. I. Lenin, A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. V. I. Lenin, A szociáldemokrácia agrárprogramja az 1905–7-es első orosz forradalomban.

a nyelvtörténeti kutatások szempontjából való értékesítése mindmáig nem történt meg.⁶

A nyelvészeti kutatások szempontjából fontosak az iratokban előforduló idegen (magyar, délszláv, görög stb.) szavak is. Ezek az arab alfabétummal lejegyzett szavak becses adatokat nyújthatnak a nyelvtörténeti kutatások, különösen a történeti dialektológia számára. A gazdasági tisztviselők ugyanis az egyes neveket vagy szavakat az ott lakók kiejtése szerint rögzítették. Így a források értékes, időponthoz és területhez köthető adatokat szolgáltatnak a történeti nyelvjáráskutatás számára. Jól szemlélteti ezt a kötet magyar szóanyagának példája.

Több adatunk van, amely a mássalhangzó előtt *l* kieséséről és ezzel párhuzamosan az *l* előtti szótag magánhangzójának megnyúlásáról tanúskodik. Magy. *zsoldos* > *zsódos* زودوش; *szolga* > *szóga* صوغه. Ugyanígy több adat utal az *e* > *ö* labializációnak a meglétére is. *Debrecen* > *Döbröcsin* دوبروجين; *fráter* > *frätör* فراطور; *mešter* > *meštör* مشطور; *felsőleges uram* > *felzsögös uram* فلزيفوش اورام. Egyes szavaknak érdekes nyelvjárási változatát mutatja a törökben lejegyzett alak: *zindely* > *sindere* شندره; *torony* > *torom* طوروم (l. MTSz: *torom*). Az ejtéskönnyítő magánhangzóval átvett szavakra példa: *spítál* ~ *ispítál* (MTSz) > török *ispítál* اشپیتال; német *strang* > magy. *istráng* > török *istránga* اشتراغه; magy. *strázsamester* ~ *istrázsamester* > *istrázsamester* اشترازه مشتر.

A magyar szavaknak a törökbe való átvételekor a következő változások és hanghelyettesítések figyelhetők meg. A magyar palatalizált hangokat a török gyakran depalatalizált hangokkal helyettesíti. Az *ny* hangnak *n*, az *ly* hangnak *l* felel meg a törökben. Pl. *bálvány* > *bálvān* بالوان; *párkány* > *pärkän* بارقان; *törvény* > *törvīn* توروين; *szegény* > *szegīn* سكين; *szoknya* > *szokna* صوفته; *tányér* > *tänīr* طائير; *saroglya* > *sarogla* شاروغله; *székely* > *szīkel* سیکل. Valószínű azonban az, hogy azokban a szavakban, ahol a palatalizált hangot a török *k* betűvel jelöli, az eredeti hangérték megmaradásával kell számolni. Pl. magy. *kalugyer* > török *kalugyer* قلوگر; *megye* > *megye* مکه; *György* > *György* قوروك; *fejveres* > *fejveres* فکيوروش. A *c* hangot két hang, hol *sz*, hol pedig *cs* helyettesíti. Pl. *herceg* > *herseg* هرسك; *palack* > *palaska* بالاسکه; *cipó* > *szipó* سيبو; *sánc* > *sansz* شانص; *kuruc* > *kurusz* قروس; *ucca* > *ucscsa*, *ucsa* اوچه; *icce* < *icscse*, *icse* ايچه. A *vice* szó két alakban is előjön: *vice* > *vitse* وتسه > *vicse* ويچه. A magyar *é* hangot a török *ē*-vel helyettesíti: *szegény* > *szegīn* سكين; *mészáros* > *mīszáros* ميساروش; *mérő* > *mīrő* ميرو; *tányér* > *tänīr* طائير; *pocséta* > *pocsīta* پوجيته; *érsek* > *īrsek* ايرشك. A hanghelyettesítés egyik érdekes példája a magyar *cin* szónak ظن alakban való átvétele, ami esetleg a ظ betű mögött az eredeti arab hangérték megőrződésére engedne következtetni. Az ejtéskönnyítő magánhangzóval történő átvételekre példa: magy. *istráng* > török *istránga* اشتراغه; *font* > *fonta* فونطة; *pint* > *pinte* بنته.

Az anyagban több becses török szóalak is előfordul: *tobra* 'tarisznya' توربا; *torba* 'ua.'

Az anyag vizsgálata ugyanakkor felveti az oszmán-török hangjelölés, illetve az idegen szavak lejegyzése rendszerének kérdését is. Itt még alapvető

⁶ Vö. T. Halasi-Kun, *Avrupa'daki osmanlı yer adları üzerinde arařtırmalar*: Peřte, Türk dili ve tarihi hakkında arařtırmalar I., Ankara 1950, 63–104.

kérdések teljesen homályban vannak, sokszor nem tudjuk még az esetlegest az általánostól elválasztani. Pl. a magyar *katona* szónak قاتون، قاتون، قاتان formában való lejegyzésekor melyik alakot lehet megszilárdultnak tekinteni? Kell-e itt és más helyütt az ortográfiai eltérések mögött hangtani problémát látni? Mindezekre a kérdésekre csak az oszmán-török hangjelölés rendszeres feldolgozása adhatja meg a feleletet. A kellő előtanulmányok hiányában a kötet szóanyagának kezelésekor és átírásakor ezek az elvek nem érvényesülhettek.

Ezzel a kérdéssel kapcsolatban érintenünk kell az iratok átírásának problémáját is. A szerző a kötetben a translitterálás hagyományos módszerét követi. Felmerül azonban az, hogy ez az eljárás nem nehezíti-e meg az anyag nyelvészeti feldolgozását. A magyar *Bánfaluja* szónál helyes-e például a Bánfalüya átírás, amely nyelvészeti szempontból hosszúnak tünteti fel a szó első három vokálisát, noha csak az első az. Az okleveles anyag, különösen a siyāqattal írt iratok (ahol a facsimilén való ellenőrzés nem mindig könnyű) átírásánál figyelemmel kellene lenni ezekre a nyelvészeti igényekre, s az eddigi gyakorlattól eltérően a translitterálás elvét szem előtt tartó és a nyelvészeti igényeket is kielégítő Fr. Taeschner által javasolt átírást kellene alkalmazni.⁷ A gazdasági iratanyag publikálásnál is feltétlenül érvényesíteni kellene az oszmán-török nyelvtörténeti kutatás eredményeire épülő és annak igényeit szem előtt tartó publikálási elveket.⁸

A könyv számos új szótári adatot is tartalmaz. Itt különösen kiemelkedik a szótárainkban eddig igen hiányosan magyarázott gazdasági és hivatali terminológia értelmezése.

Az okleveles anyag nyelvi szempontból való vizsgálata nyilvánvalóan nem szorítkozik a fenti vonatkozásokra. Az oszmán-török kancelláriai írásbeliség nyelvészeti kutatása, amely a nyelv kevert rendszere vizsgálatának szempontjából is sok új adatot és szempontot ígér, mindeddig igen elhanyagolt fejezete volt az oszmán-török filológiának.⁹

A könyv természetesen számos további igényt és feladatot is vet fel. Ezek egy része a további kutatáshoz elengedhetetlenül szükséges segédeszköz, amelynek hiánya igen megnehezítette a szerző munkáját, másik része pedig olyan természetű munka, amelyet nem kevéssé a könyv kiadása tesz lehetővé.

Ezek között első helyen áll a rendelkezésre álló gazdasági forrásanyag felmérése, a levéltárak, s különösen a balkáni és török levéltárak leltárainak kiadása. Ezek nyomán indulhatna meg a gazdasági forrásanyag nagyobb arányú publikációja, ahol a kiválasztásnál különös tekintettel kellene lenni a komplex forráscsoportokra.

A későbbiek folyamán lehetővé válna a török és balkáni helyiségnévtárak összeállítása, a történeti toponimika rendszeres feldolgozása, amely alapul szolgálna a siyāqattal írt iratok helynévi problémáinak megfejtéséhez. Ez az igény természetesen fennáll bolgár, szerb, albán stb. vonatkozásokban is. Ugyanígy igen fontos volna nagyobb személynévtárak kiadása is.

A feltárássra kerülő anyag alapján számos szükséges tanulmány elkészítése válik majd lehetővé. Ezek közé tartozik a török gazdasági szervezet

⁷ OLZ 1933. Nr. 11. 702.

⁸ Vö. J. Németh, Zu den türkischen Aufzeichnungen des Georgievits. (Kéziratban.)

⁹ Vö. J. Németh, Zur Kenntnis der Mischsprachen. (Das doppelte Sprachsystem des Osmanischen.) Acta Ling. III: 1–2(1953), 159–199.

felépítésének és rendszerének, a török pénztörténetnek és mértéktörténetnek feldolgozása, s nem utolsó sorban a török oklevél-szótárnak az összeállítása. Kísérletet lehetne tenni a birodalom adminisztratív beosztását feltüntető térképek elkészítésére is.

Mindezek megvalósítása természetesen csak széles nemzetközi tudományos együttműködés mellett lehetséges, s bizonyos az is, hogy évtizedekre terjedő feladatot jelent a rendkívül fontos új stúdium művelőinek.

Fekete Lajos professzor könyve e feladatok megoldásának kulcsát adja. Reméljük, hogy a továbbiakban is számos hasonló munkával fogja gazdagítani annak a tudományágnak az irodalmát, amely megalapítását neki köszönheti.

Hazai György

BORNEMISZA PÉTER: ÖRDÖGI KÍSÉRTETEK

A kiadást gondozta és jegyzetekkel ellátta Eckhardt Sándor. Budapest, Akadémiai Kiadó 1955.

A felszabadulás óta először történik, hogy a régi magyar irodalomnak egy eddig elhanyagolt emléke betűhív kiadásban jelenik meg. Gondozójának, Eckhardt Sándornak már Balassi Bálint és Rimay János munkáinak kritikai kiadását köszönjük modern helyesírásra történt átirással. Tőle, mint a betűhív kiadás régi harcosától kapjuk most Bornemisza Péter „Ördögi kísértetek”-ének minden filológiai igényt kielégíteni kívánó kiadását.

Mint ismeretes, az Ördögi kísértetek először Semptén 1578-ban jelent meg a Postillák IV. kötetének részeként. Ez a kiadás némileg csonka, de egymással kiegészülő példányban megvan a budapesti Egyetem és a Református teológia könyvtárában. Bornemisza azután a változatlan nyomást új előszóval ellátva külön is kiadta a következő évben. Ez a kiadás ma már csak a dunántúli református egyházkerület pápai könyvtárában van meg, de Eckhardt munkájának idején lappangott, úgy hogy ő — az önálló kiadás reprodukciójára helyezve súlyt — kénytelen volt ennek ugyancsak Pápán található modern kéziratos másolatára alapítani betűhív közlését. Sajnálatos, hogy — mikor a nyomtatási munkálatok közben ennek eredetije Pápán előkerült — már nem volt idő a szöveget vele újból összevetni. Nem azért, mintha a pápai másolat nem bizonyult volna pontosnak, vagy az ottani eredeti eltérést mutatott volna a két pesti első kiadású példány szövegétől, hanem azért, hogy egy utolsó kollacionálás a közös szöveggel kiküszöbölje a sajtóhibákat, melyek a maguk látszólagos jelentéktelenségük ellenére zavarnak egy betűhív kiadásban. Ilyen esetben ugyanis az is latba esik, hogy az eredeti *kakuczkalta* helyett „kakuczoltak” (848 v.); az *vgy iarnac mint az Israel fiai* helyett „vgy iarnac mint Israel fiai” (767 v.) áll, vagy hogy a szedő keze olykor a modern helyesírásra tévedt.

Hiba lenne túlnagy fontosságot tulajdonítani e viszonylag gyér szeplőknek, s csak azt jegyzem meg, hogy az Egyetemi Könyvtár példányának a különkiadásban is változatlanul maradt oldalszámozása nem maradéktalan pontossággal szerepel a kiadásban. Hiányzanak: 665 v, 672, 677, 742 v, 830, 906, 908, 930 v. Kissé félrecsúszott a szedésnél a 653 sz. lap jelzése.